

4 De uitbreiding van het Paterswoldse meer

36 Plannen voor een nieuw meer

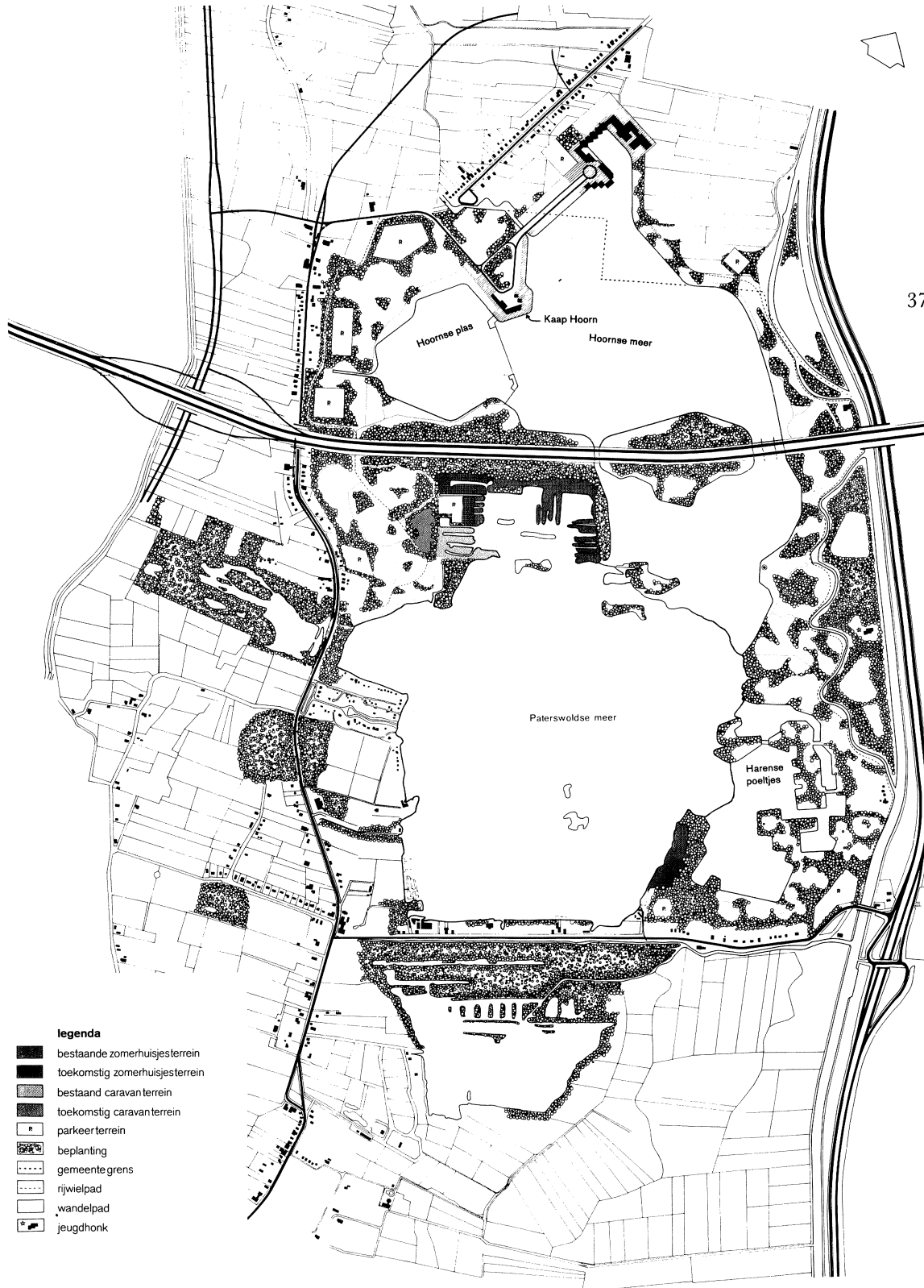
Zoals gezegd verloor het Paterswoldse meer in de jaren vijftig zijn aantrekkingskracht als recreatiegebied. Al na de Tweede Wereldoorlog was het provinciaal bestuur begonnen met de voorbereiding van een streekplan, om met name de 'wildgroei' van zomeroptrekjes rond het meer in goede banen te leiden. Er volgden meer plannen om de recreatieve mogelijkheden op en rond het meer te verbeteren. In 1951 riep de burgemeester van Haren, in overleg met de Provinciale Planologische Dienst van Groningen, belanghebbenden rond het meer bijeen. De watersporters, bedrijven, natuurverenigingen en landbouwers bespraken de knelpunten en wensen die in een streekplan Paterswoldse meer gestalte moesten krijgen.

Overleg met de provincie Drenthe voor een streekplan voor centraal Groningen en de kop van Drenthe en plannen voor de ruimtelijke inrichting van het Paterswoldse en Zuidlaarder meer, leidden uiteindelijk tot de oprichting van het 'Meerschop Paterswolde'. In 1961 kregen de plannen een vastere vorm. De drie gemeenten Haren, Groningen en Eelde kwamen hierbij tot een gemeenschappelijke regeling voor de ontplooiing van de recreatieve functie van het Paterswoldse meer. In 1966 kwam dit Meerschop met een globaal plan. Twee jaar later kreeg de Grontmij de opdracht een 'Hoofdzakenplan' op te stellen. Kort samengevat kwam de inhoud daarvan hierop neer:

De bestaande opnamecapaciteit van het meer was volstrekt onvoldoende. Berekeningen toonden een maximale bezetting van twee- tot drieduizend personen aan, terwijl men rekende op 20.000 openluchtrecreanten in 1975. Verbetering van deze toestand was mogelijk door het meer uit te breiden met 100 ha, een spartelplas van 20 ha met omliggende stranden en weiden te creëren, en uitgebreide voorzieningen voor de verblijfsrecreatie te scheppen. Op deze manier zou een opnamecapaciteit van ongeveer 20.000 mensen bereikt worden. De kosten voor het hele project werden geraamd op circa 38 miljoen gulden. Deze zouden, als uitvloeisel van het beleid van de Rijksoverheid tot het ontwikkelen van recreatiegebieden bij grote steden, voor driekwart voor rekening van het Ministerie van CRM komen. Tien procent zou door de provincie Groningen opgebracht worden en de gemeenten Haren, Eelde en Groningen stonden voor de resterende vijftien procent (5,7 miljoen gulden).

Eén van de thema's van het Hoofdzakenplan was het voorkeur geven aan de dagrecreatie boven de verblijfsrecreatie. De zo even genoemde 'wildgroei' had geresulteerd in de aanwezigheid van in totaal

Het eerste uitgewerkte plan voor uitbreiding van het Paterswoldse meer (1969). Er werd nog rekening gehouden met de aanleg van een zuidelijke randweg. Bron: 'Paterswoldsemeer. Ontwikkelingsplan voor de recreatie'. Amersfoort, 1972.

schets recreatieplan paterswoldse meer schaal: 1:10.000 bijlage I

technische commissie meerschap 24-4-1969

ongeveer 320 zomerhuisjes en caravans rond het meer. Deze zouden volgens het Meerschapschap moeten worden geconcentreerd in een klein aantal gebieden om de toegankelijkheid van het meer voor het publiek te vergroten.

Verder werd er in het plan nog rekening gehouden met de aanleg van een zuidelijke randweg ten noorden van het bestaande meer. Deze zuidelijke tangent van het tangentsstelsel rond de stad Groningen zou midden door het nieuwe recreatiegebied komen te lopen en pijlers krijgen op een groot aan te leggen eiland. Deze weg is er echter nimmer gekomen. Er is nog wel aan gewerkt, zoals aan de 'heuvels' ten zuiden van de Hoornse plas te zien is.

Een aantrekkelijker onderdeel van het plan was, dat de stad Groningen aan het meer zou komen te liggen of anders gezegd: meer en stad zouden 'naar elkaar toekomen'. Aan de noordelijke oever van het aan te leggen Hoornse meer zou namelijk de nieuwe stadswijk Corpus den Hoorn-Zuid verrijzen. En zoals het bij een 'stad aan het meer' hoort, waren in de plannen een haventje en een vijfhonderd meter lange boulevard opgenomen.

In de jaren 1976/1977, toen sommige onderdelen van het Hoofdzakenplan inmiddels ten uitvoer waren gebracht, bleek een herijking noodzakelijk. Het Hoofdzakenplan was te duur geworden en op verschillende punten, zoals met betrekking tot de randweg, verouderd. Ook bleken de gehanteerde prognoses over de ontwikkeling van de bevolking niet te kloppen. In plaats van een toenemende groei had zich een leegloop van de stad naar het Drentse platteland voorgedaan.

De onderzoekers kwamen in 1979 met een 'Herijking van het Hoofdzakenplan'. De belangrijkste wijzigingen die zij voorstelden waren: een verschuiving van de watersport naar de oeverrecreatie, de vaardichtheid van het meer relatief minder uitbreiden (van twee naar anderhalve boot per hectare), en een zonering van de diverse dagrecreatieve functies van zowel het land, als de oevers en het wateroppervlak.

Op deze manier werd het recreatieproject beter geïntegreerd met de verwachte uitbreiding van de stad Groningen. Voor de sterk opkomende surfsport werden speciale gedeeltes van de oever en het wateroppervlak gereserveerd. Een belangrijke uitbreiding in de zuidoosthoek, de 'Harense Poeltjes', kwam wegens de te hoge kosten te vervallen. Omdat de zuidelijke randweg niet zou worden aangelegd, werd het grote eiland overbodig en vervangen door twee eilanden-groepen: 'De Zwaarden' en 'De Lange Drie'. Deze eilanden werden aanvankelijk bestemd als opslagplaats van het af te graven veen uit de meeruitbreiding.

De herijking betekende een besparing van miljoenen. Toch werden de kosten die gemaakt waren en die volgens de herijking nog zouden moeten worden gemaakt, geraamd op 59 miljoen gulden. Dus 21 miljoen gulden meer dan de eerste berekeningen aangaven. Al spoedig ontstond de behoefte aan verdere bezuinigingen. Hierin voorzag een nieuwe wijziging van het oorspronkelijke ontwerp, de

'herijking van de herijking', die in 1981 werd opgesteld. De inrichtingsplannen werden nog meer vereenvoudigd en het nog uit te geven bedrag werd teruggebracht tot 14 miljoen gulden.

De Hoornse plas en het Hoornse meer

Tussen 1971 en 1973 werd het eerste onderdeel van het project uitgevoerd, de aanleg van de Hoornse plas. Een speel- en spartelvijver voor de jeugd met omliggende zandstranden, speel- en ligweiden. Op een uitstekende zandheuvel in het water werd de Palenberg aangelegd, waar kinderen hun avontuurlijke lusten konden botvieren.

De plas werd van het (toen nog aan te leggen) Hoornse meer gescheiden door middel van de 'Nijdam'. Om makkelijk schoon water te kunnen inlaten werd het waterpeil in de Hoornse plas iets lager gehouden dan in het Hoornse meer. Vuil water kon via de 'Koelstukken' teruggepompt worden in het Paterswoldse meer. De 'Nijdam' zorgde er verder voor dat vuil en veenresten buiten de plas bleven en dat de boten op een veilige afstand werden gehouden. De dam doet trouwens ook dienst als wandelroute.

De 'Vrije weiden' aan de zuidoever van de Hoornse plas ontstonden op aandringen van naturalistenverenigingen om naakt te mogen zwemmen en te zonnebaden. In 1977 gaf het Meerschap zijn toestemming aan deze vorm van recreatie, nadat er in de loop der jaren ten aanzien van deze materie diverse vonnissen waren geweest.

Met de aanleg van de Hoornse plas had het Meerschap in de roos geschoten. Van het begin af aan werd er druk gebruik van gemaakt en de plas is nu al niet meer uit de bestaande recreatieve voorzieningen voor de agglomeratie Groningen weg te denken. Toch gingen de plannenmakers ervan uit, dat het over enige jaren in Nederland niet meer mogelijk zou zijn om in open water te zwemmen. Dit in verband met de steeds toenemende watervervuiling. Mede in verband hiermee werd er in het oorspronkelijke plan nog ruimte gereserveerd voor een openluchtbad ten noorden van het meer.

Vanaf 1973 werd er gewerkt aan het Hoornse meer. Deze uitbreiding van het Paterswoldse meer vond in compartimenten plaats. Een deel van het afgegraven veen werd op de oostoever opgeslagen of afgevoerd naar de stadstuinen. Nadat het veen uit het eerste compartiment was verwerkt, werd er zand gewonnen ten behoeve van de aanleg van Rijksweg 43 (Groningen-Drachten). Het veen uit het tweede compartiment werd in het eerste diepe zandgat gestort en afgedekt met een halve meter zand uit de tweede put. Vervolgens de derde put enzovoort. In feite werd er zand gewonnen en werd er op het verzonken veen een nieuwe zandbodem van een halve meter aangebracht. De waterdiepte die zo ontstond bedroeg 3,5 meter. Het afgegraven zand werd behalve voor de Rijksweg 43 gebruikt voor een deel van het bestemmingsplan Corpus den Hoorn-Zuid.

In november 1981 waren de werkzaamheden zo ver gevorderd dat het laatste stuk grond dat het Hoornse meer nog van het Paters-

woldse meer scheidde, kon worden afgegraven. De officiële opening van de uitbreiding van het meer vond plaats in 1982. Ter gelegenheid daarvan werd er een monument onthuld op één van de eilanden van de Lange Drie: 't Peter van Ovenland'. Het heeft de vorm van een bakken zoals op Schiermonnikoog in de Kobbeduinen. Op iedere zijde van het bakken zijn in de top de namen van de deelnemende gemeenten Groningen, Haren en Eelde aangebracht.

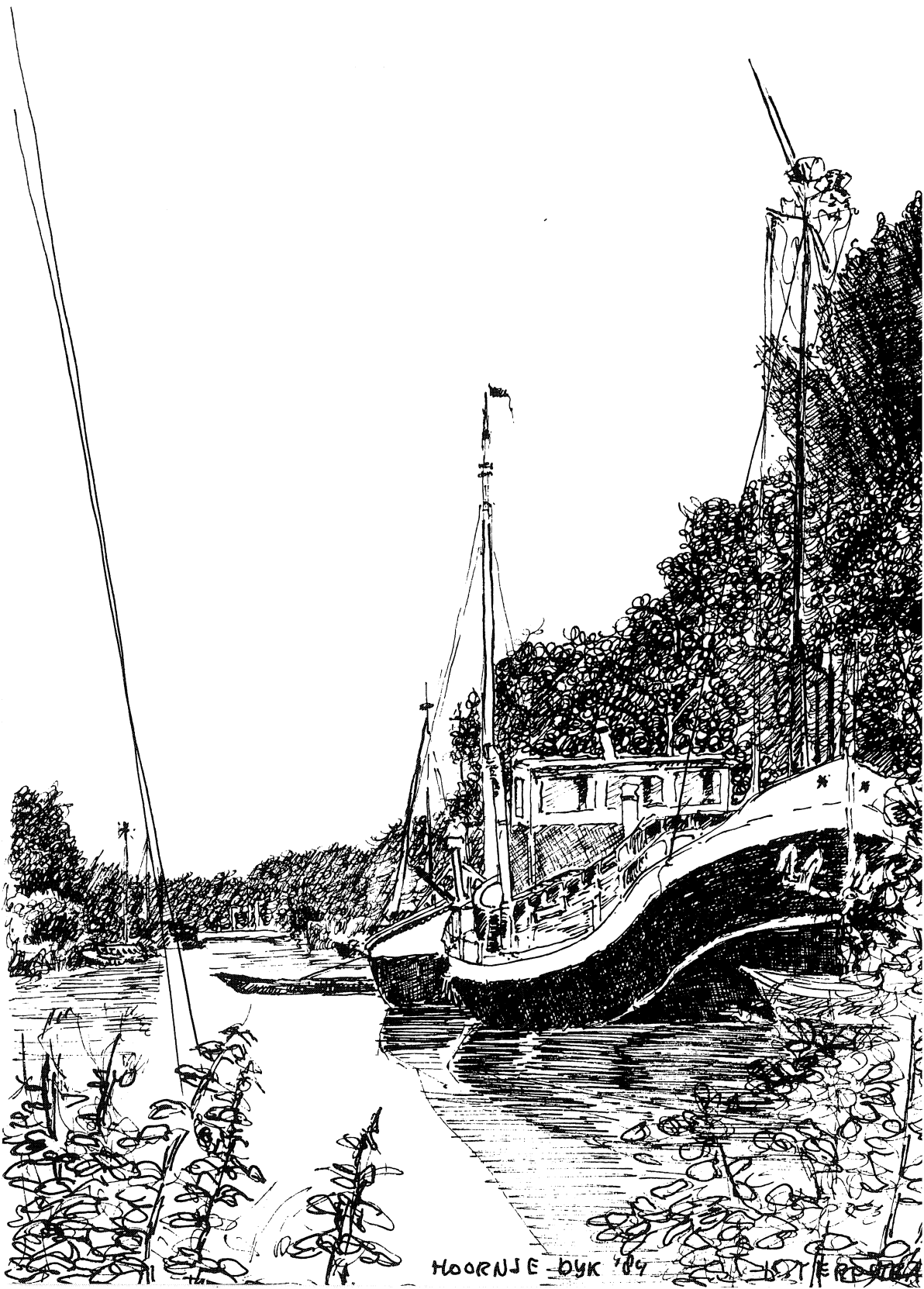
*Woonschepen aan de Hoornse dijk.
Tekening K. Terpstra.*

40 **De (her)inrichting van de oevers**

Plannen maken is één, ze uitvoeren twee. Wat het terugdringen en beheersen van de verblijfsrecreatie betreft, ging deze stelling zeker op. Het 'schonen' van de oevers van het Paterswoldse meer bracht een golf van protesten op gang onder de verblijfsrecreanten, die zich verenigden in de 'Federatie van Recreatieverenigingen aan het Paterswoldsemeer'. Zij verzetten zich tegen verplaatsing van hun buitenverblijf met als argument, dat door de op stapel staande uitbreiding de meeroever voldoende toegankelijk zou worden voor de dagjesmensen. Tevens legden zij er de nadruk op dat een groot deel van de mensen die hier een caravan of huisje hadden staan, tot de lagere inkomensgroepen behoorden.

Het waren uiteindelijk niet alleen de protesten, maar ook de hoog oplopende kosten van verplaatsing, die erin resulteerden dat slechts een klein gedeelte van de door het Meerschop aangewezen zomerverblijven naar de 'Koelstukken' ten zuiden van de Hoornse plas werd verplaatst. Zo konden onder andere de groepen huisjes 'Ons Kamp Haren' (nu 'Mannewiek' op gronden van het Meerschop), 'De Fokken', 'Zomersbuiten', 'Meerwold' en 'De Zandkoppen' blijven bestaan. Met de bewoners van de 'Noordwesthoek' bereikte het Meerschop na een jarenlange discussie in 1982 een compromis: de verplaatsing van de huisjes naar de Koelstukken werd vervangen door een hergroepering op de helft van het oeverland in de noordwesthoek. Hierdoor kon de andere helft van de oever alsnog voor de dagrecreatie worden opengesteld. De havenkom de 'Eelderkreek' bood aan de te verplaatsen huisjes een nieuwe locatie. De door het Meerschop aangelegde camping de Koelstukken, rond een binnenhaven, werd bestemd voor de te verplaatsen caravans afkomstig van de terreinen van het Familiehôtel en de heer Knollema. Ten zuiden hiervan kwam het 'Skandinavisch dorp' gereed: een restaurant met trekkershutten en enkele ruimten voor beeldend kunstenaars.

Het Meerschop was niet ontevreden met de situatie zoals die uiteindelijk tot stand kwam. Peter van Oven van de Provinciale Planologische Dienst in Groningen was vanaf de oprichting in 1961 als secretaris van de Technische Commissie bij het Meerschop werkzaam. In 1980 merkte hij in een interview op het als een goede zaak te beschouwen dat bij ingrijpende plannen het een flinke tijd duurt voor ze klaar zijn. In de tussenliggende jaren kunnen denkbeelden worden aangepast en kan de gebruiker-recreant aan de nieuwe plannen wennen, aldus Van Oven.

HOORNJE DYK '89

J. J. J. J.

De (her)inrichting van de oevers beperkte zich niet tot het verplaatsen van zomerverblijven. Rondom het hele meer werden voorzieningen voor de dagrecreatie geschapen. Voor zover het de westoever betreft zijn deze al grotendeels ter sprake geweest. Dat geldt niet voor de oostoever, waarvan het noordelijke gedeelte de naam 'Volemade' (veulenwei) behield.

De oostoever van het nieuwe meergedeelte was volgens de herijking bestemd als uitloopgebied voor de stad. Het zou van noord naar zuid moeten overgaan van een intensieve naar een matig extensieve zone en een natuurlijk en landelijk karakter moeten krijgen. Dit sloot mooi aan bij de reeds bestaande omgeving in zuidelijke richting. De kronkelige loop van het Hoornse diep met daarlangs enkele boerderijen en vervenerswoningen, het sluisje en de Helpermolen bepalen daar het landschapsbeeld.

De Helpermolen heeft, zoals de naam al aangeeft, niet altijd aan het Paterswoldse meer gestaan. Hij dateert uit 1864 en is gebouwd voor het Waterschap Helpman. Honderd jaar later was hij overbodig geworden. In 1969 werd de molen, inmiddels eigendom van het Meersch, verplaatst naar de oostoever van het meer ter hoogte van de Nijeveensterwick. Hij moest weg van de oude plaats in verband met de aanleg van de snelweg Groningen-Assen.

Over de aanwezigheid van de woonschepen in een afgesneden tracé van het Noord-Willemskanaal was trouwens ook het nodige te doen. Het Meersch, met name het Dagelijks Bestuur en de Technische Commissie, wilde deze schepen uit het van Rijkswaterstaat overgenomen gebied weghebben. Dit in verband met werkzaamheden en het 'uitstralingseffect' van de schepen. De scheepsbewoners verenigden zich uit protest in de 'Vereniging Hoornse Dijk en omgeving' en ageerden tegen de plannen. Toen het Meersch het afgesneden kanaaltracé met remmingswerken en kettingen begon af te sluiten, kwam het zelfs bijna tot een handgemeen tussen beide partijen. Tenslotte kregen de scheepsbewoners in november 1978 van het Algemeen Bestuur van het Meersch toestemming om te blijven.

De aanblik van de zuidwesthoek in het begin van de jaren zeventig riep het beeld op van vergane glorie. De speeltuin van De Twee Provinciën lag er verwaarloosd en verlaten bij, de botenhuizen van de beide watersportbedrijven waren er slecht aan toe. Het Meersch wilde, volgens het Hoofdzakenplan, de verbetering van dit gebied aan de particuliere sector overlaten. Land en water in de zuidwesthoek kwamen in de jaren zeventig in handen van de Bouwonderneming Noord Nederland bv te Groningen. De schetsplannen die de bouwonderneming liet opstellen, pasten echter niet in de uitgangspunten van het Hoofdzakenplan. De bouw van omvangrijke luxe appartementen en een hotel zou de openbare toegankelijkheid van dit gebied in gevaar brengen.

De zaak werd uit een impasse geholpen, toen het Meersch in 1978 besloot de hele zuidwesthoek voor 2,9 miljoen gulden van de heer Broek over te nemen. Deze had het gebied indertijd voor een kleine

De zuidwesthoek in de jaren zestig, voor de herinrichting. Te zien zijn onder andere: het paviljoen van het Familiehôtel (helemaal rechtsboven), paviljoen 'De Twee Provinciën' met vuurtoren, en de boten- en schiphuizen van de firma W. Visser en Co. Foto N.D.A.C. Eelde; copyright Willy Muntinga.

anderhalf miljoen gulden aangekocht. Erg slecht kwam Broek er dus niet vanaf, maar het Meerschap kreeg het heft in eigen handen. Door de aankoop van de oude jachthaven van Visser werd het Meerschap mede-eigenaar van ca. één derde van het Paterswoldse meer. Door vererving en aankoop in de negentiende en twintigste eeuw hadden de families Visser en Helder een groot deel van de voormalige veengronden in eigendom gekregen.

In 1983 begon het Meerschap met het vernieuwen van de zuidwesthoek, waarvan de werkzaamheden inmiddels zijn afgerond. De

opvallendste ingreep was de aanleg van een jachthaven met ruim 300 ligplaatsen. Hiervoor moesten de botenhuizen van het voormalige bedrijf van de familie Visser worden afgebroken. De schiphuizen van hetzelfde bedrijf aan de Meerweg konden worden gerenoveerd.

Van het restaurant De Twee Provinciën heeft alleen het paviljoen met de vuurtoren aan het meer een horecafunctie behouden. Het oude gebouw op de hoek van de Meerweg zal plaats maken voor appartementen. Een gedeelte van de speeltuin, waar zich vroeger de bak met waterscooters bevond, verdween ten behoeve van de aanleg van een parkeerterrein.

Een aantal historische panden langs de Meerweg aan de zuidoever van het meer heeft in de afgelopen jaren een opknapbeurt gehad. Bedoeld wordt hier de renovatie van de oude vervenerswoningen, het clubgebouw van de watersportvereniging en de Paalkoepel. In het laatste werd een restaurant ondergebracht waarover in 1984 in de openingsbrochure werd geschreven: 'De exploitant van de vernieuwde Paalkoepel zal zijn gasten een uitgebreidere "kaart" kunnen aanbieden dan destijds de familie Scholten ooit voor ogen heeft gestaan'. De afbraak van de sterk vervallen Paalkoepel werd voorkomen dank zij het initiatief van een drietal particulieren uit Haren en Eelde en de secretaris van de Technische Commissie. Een door hen opgerichte stichting verwierf subsidies en kreeg door particuliere giften het nodige restauratiefonds bijeen. Het gebouw kreeg in overleg met de fiscus, in verband met belastingvrijdom, een culturele bestemming. Daarom wordt hier jaarlijks een aantal concerten gegeven.

Het laatste project van het Meerschapp betref de inrichting van de noordzijde van het Hoornse meer, de plaats waar Groningen stad-aan-het-meer zou worden. In de herijking was hier een intensief recreatiegebied gepland met uitloopmogelijkheden voor de stadgers. Ten noorden van de Hoornse plas werd 'Kaap Hoorn' aangelegd dat in 1985 gereed kwam. Helemaal op de punt van de kaap werd een horecagelegenheid gepland, die in de toekomst de verbinding zal moeten vormen tussen de zuidelijke stadsrand en de Hoornse plas. In 1986 begon het Meerschapp met de uitvoering van de 'Hoornse Hop' (een uitbreiding van het Hoornse meer naar het noorden toe), de havenkom 'De Zwanenhals', de Gasthuiskade en de 'Zunneriepe'. De laatste zal de boulevard moeten worden waar al in 1969 van werd gedroomd. Maar de tijd zal leren of het hier net zo druk wordt als op de 'Glèneriepe', het bij flanerende stadgers bekende trottoir langs de noordzijde van de Vismarkt.

Ondertussen schrijven we 1989 en zijn de werkzaamheden van het Meerschapp afgerond. Voor in totaal 40 miljoen gulden heeft het Paterswoldse meer een moderne recreatieve functie gekregen. De stadsuitbreiding van Corpus den Hoorn-Zuid is in volle gang, zodat binnenkort de leuke 'Groningen stad aan het meer' werkelijkheid zal zijn geworden. Maar voordat het zover is kunnen we alvast per fiets een tocht om het meer maken. Er is, zoals we nu weten, genoeg te zien.

Geraadpleegde archieven

- 46 Archief van de Staten van Stad en Lande, inv.nr. 41, 1 december 1740, 25 januari 1741, 14 maart 1741; 42, 22 april 1744, 26 augustus 1744. Rijksarchief in Groningen.
- Archief Zeilvereniging De Twee Provinciën/Archief Vereniging Watersport Paterswolde/Vereniging Watersport De Twee Provinciën, doosnr. 6 foliomapnr. 1,3,5,7; doosnr. 7 foliomapnr. 39; doosnr. 8 foliomapnr. 58, 63; doosnr. 10 foliomapnr. 74, 76. Rijksarchief in Groningen.
- Archiefbescheiden, afkomstig van Districtsschoolopzieners (1803) 1812-1857. Schoolmeesterrapporten E16, Haren (1829). Rijksarchief in Groningen.
- Archieven van de Gewestelijke Besturen in Groningen, inv.nr. 637, 27 januari 1813. Rijksarchief in Groningen.
- Doop- en Trouwboeken Haren, 1704-1811. Rijksarchief in Groningen.
- Familiearchief Trip, inv.nr. 156-159. Rijksarchief in Groningen.
- Gemeentearchief Haren, diverse stukken 1800-1920. (Inv.nrs. 1.755.3; 1.811; 1.851.022; 1.851.2.061; 2.07.51, 14 mei 1836, 27 juli 1859, 2 november 1892).
- Nedergerrecht Tietjerksteradeel. Hypotheekboeken S16, 347, 21 februari 1718; S 19, 175, 23 juni 1735; S19, 427, 3 januari 1742. Proclamatieboeken P11, mei 1743. Rijksarchief in Friesland.
- Register van overschrijving van akten van eigendomsovergang van de onroerende goederen, 1812-1838. Deel 13, inv.nr. 976, 15 augustus 1825. Rijksarchief in Groningen.

Geraadpleegde literatuur

- Casparie, W. 'Veenterpen in Neerwolde'. *Noorderbreedte* XI-1 (1987) 2-11. 47
- Een nieuwe kijk op het oude Eelde*. Ter gelegenheid van het 850-jarig bestaan. Redactie: ds. C. Schaafsma en M. Arends-Luinge. Bedum, 1989.
- Elema, P.J.C. 'Warmolts'. *Gruoninga* XIII-4,5,6 (1967) 28-33.
- Haren en Omstreken*. Uitgegeven door de Vereniging voor Vreemdelingenverkeer te Haren, z.j. (ca. 1923).
- '*Herijking Hoofdzakenplan*'. Meerschop Paterswolde, 1980.
- Hesselink Jbzn, D. 'Het Paterswoldsche meer'. *Mooi Groningen I* (1916) 20-25.
- Jager, N. de. 'Het Clubgebouw van de vereniging "Watersport Paterswolde"'. *Mooi Groningen II*-17 (1917) 22-24.
- Klungel, A.E. 'Veenterpen ten zuidwesten van Groningen'. *Boor en Spade*. (1971) 188-197.
- Pathuis, A. *Groninger Gedenkwaardigheden*. Teksten, wapens en huismerken van 1298-1814. Amsterdam, 1977.
- 'Paterswoldsemeer. Hoofdzakenplan Ontwikkeling Meerschop Paterswolde'. *Technisch gemeentebblad*. LVI-17 (1970) 255-271.
- Vleer, W.Tsj. 'De familie Nijdam en het Paterswoldermeer' in deel IV van: *Het Nijdamstraboek* 5 dln. Uitgave van de Nijdamstrastichting, 1956.
- Vleer, W.Tsj. 'Het Paterswoldse meer ontstond door een Friese kolonie aan de Drents-Groninger grens'. *Nieuwe Drentse Volksalmanak* 79 (1961) 156-162.
- Winter, P.J. van. 'Hoe heeft de provincie Groningen haar grenzen gekregen?' in: *Verkenning en onderzoek*. Groningen, 1965.

